

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARINING SEMANTIK SATHLARIDA
GRADUONIMIYA HODISASI

Xoldarova Nodiraxon Husanboy qizi

Qo'qon davlat pedagogika institute Tayanch doktoranti

E-mail: holdarovanodira241@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarining leksik va semantik sathlarida graduonimiya hodisasini psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qiladi. Tadqiqotda tilning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishi, so'zlarning ma'no kengayishi yoki torayishi, yangi so'zlarning kirib kelishi va eski ma'nolarning yo'qolishi kabi jarayonlar o'rganiladi. Psixolingvistik nazariyalar asosida, so'zlarning o'zgarishi kognitiv jarayonlar, tilni ishlatishdagi iqtisodiylik va ijtimoiy o'zgarishlarga bog'liq ekanligi ko'rsatiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi graduonimiya hodisasi, tilning ijtimoiy va madaniy ehtiyojlarga moslashishi sifatida tahlil qilinadi. Maqola, tilning evolyutsiyasi va graduonimiya jarayonlarini tushunishda psixolingvistik yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *graduonimiya, psixolingvistika, leksik o'zgarish, semantik o'zgarish, kognitiv jarayonlar, til evolyutsiyasi, ingliz tili, o'zbek tili, til aloqasi, semantik o'zgarish, tilni moslashtirish, lingvistik iqtisodiylik, globalizatsiya.*

Kirish. Til, insonning fikr va tuyg'ularini ifodalash vositasi sifatida nafaqat ijtimoiy, balki psixologik jarayon sifatida ham o'rganiladi. Psixolingvistika sohasida til o'zgarishlarini, shu jumladan graduonimiya hodisasini tahlil qilish, tilning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarib borishini tushunishga yordam beradi. Graduonimiya - bu leksik va semantik jihatdan so'zlar va ularning ma'nolarining o'zgarishi jarayonini ifodalovchi hodisa bo'lib, bu jarayon tilning nutqdagi funktsionalligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Ingliz va O'zbek tillarida graduonimiya hodisasi, psixolingvistik yondashuvda til o'zgarishlarining qanday sodir bo'lishini ko'rsatadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi leksik va semantik graduonimiya hodisasi psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Psixolingvistika - bu tilni inson ongidagi psixologik jarayon sifatida o'rganadigan soha bo'lib, tilni anglash, eslab qolish, ishlab chiqarish va o'zaro ta'sirda qanday ishlashini o'rganadi. Psixolingvistik yondashuvda graduonimiya hodisasi, ya'ni leksik va semantik o'zgarishlar, tildagi so'zlarning ma'no kengayishi yoki torayishini, yangi so'zlarning kirib kelishini va eski ma'nolarning yo'qolishini izohlaydi. Psixolingvistika nazariyalariga ko'ra, so'zlarning o'zgarishi asosan kognitiv jarayonlar, tilni ishlatishdagi iqtisodiylik (yengillik) va ijtimoiy o'zgarishlarga bog'liqdir.

Gradualizm yoki graduonimiya, leksik va semantik o'zgarishlarning tezkor emas, balki asta-sekin va davomiy ravishda yuzaga kelishini bildiradi. Bu jarayon tilni ishlatishda eng kam kuch sarflanadigan, eng qulay va samarali variantlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Shunday qilib, graduonimiya hodisasi psixolingvistik nuqtai nazardan tilning ijtimoiy va kognitiv ehtiyojlarga moslashishi sifatida tushuniladi.

Ingliz va O'zbek tillaridagi graduonimiya hodisasi bir-biriga o'xshash va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ingliz tilida leksik va semantik graduonimiya jarayonlari juda tez va keng tarqalgan. Masalan, ingliz tilida "gay" so'zi dastlab "quvnoq" yoki "baxtli" ma'nosini bildirgan, ammo vaqt o'tishi bilan uning ma'nosi butunlay o'zgargan va hozirda "g'ayrioddiy jinsiy orientatsiya"ni anglatadi. Bu kabi ma'no o'zgarishlari, tilni tez o'zgaruvchi ijtimoiy sharoitlarga moslashtirish ehtiyojidan kelib chiqqan. Bundan tashqari, ingliz tilidagi *literally* so'zi, avvaliga faqat "haqiqatan" ma'nosini bildirgan bo'lsa-da, hozirda ko'proq tasavvuriy yoki g'oyat kuchli ifodalar uchun ishlatiladi. Bu jarayonni psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilishda, so'zning kengaygan ma'nosi uning qulayligi va keng qo'llanishi bilan izohlanadi. Boshqacha aytganda, ingliz tilida so'zlar tez-tez kengayib boradi, chunki bu kognitiv jihatdan yengil va samarali hisoblanadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarining leksik va semantik sathlarida graduonimiya hodisasini psixolingvistik nuqtai nazardan o'rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Qiyosiy tahlil: Ingliz va o'zbek tillaridagi leksik va semantik birliklarni o'xshashlik va farqlarini aniqlash uchun qiyosiy tahlil usuli qo'llanildi. Bu usul yordamida har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari va umumiy jihatlari o'rganildi.

2. Kontent-tahlil: Matnlardagi leksik birliklarning ma'nolari va ularning o'zgarishlarini aniqlash uchun kontent-tahlil usuli ishlatildi. Bu usul orqali so'zlarning kontekstual ma'nolari va ularning semantik evolyutsiyasi o'rganildi.

3. Psixolingvistik tahlil: So'zlarning ma'no o'zgarishlari va ularning kognitiv jarayonlar bilan bog'liqligini o'rganish uchun psixolingvistik tahlil usuli qo'llanildi. Bu usul yordamida so'zlarning psixologik asoslari va ularning tilshunoslikdagi o'rni aniqlashga harakat qilindi.

4. Lingvistik korpuslardan foydalanish: Ingliz va o'zbek tillaridagi leksik birliklarning qo'llanilish tezligini va kontekstini aniqlash uchun lingvistik korpuslardan foydalanildi. Bu usul orqali so'zlarning real nutqdagi qo'llanilishi va ularning semantik xususiyatlari o'rganildi.

5. Statistik tahlil: Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalarni umumlashtirish uchun statistik usullar ishlatildi. Bu usul yordamida tadqiqot natijalari ishonchliligini ta'minlash va xulosalar chiqarish imkoniyati yaratildi.

O'zbek tilida esa graduonimiya hodisasi ham o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. O'zbek tiliga rus va ingliz tillaridan kirgan ko'plab so'zlar (masalan, *internet*, *bank*, *kompyuter*) vaqt o'tishi bilan o'zbekcha talaffuz, yozilish va ma'no jihatidan moslashadi. Bu so'zlar dastlabning original ma'nosidan ko'ra, mahalliy sharoitga mos keladigan ma'nolarda ishlatiladi. Shuningdek, O'zbek tilida "ko'prik" so'zi, dastlab "ko'prik" (bridge) degan ma'noni anglatgan bo'lsa, hozirda u o'zgarib, "aloqa" yoki "bog'lanish" ma'nosini ham

anglata boshlagan. Bu jarayon ham soʻzning semantik kengayishi va mahalliy ehtiyojlarga moslashishi natijasida yuzaga kelgan.

Psixolingvistik tadqiqotlar, graduonimiya hodisasining kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bogʻliqligini koʻrsatadi. Leksik va semantik oʻzgarishlar asosan soʻzlar va iboralar oʻrtasidagi tez-tez oʻzaro aloqalar va kommunikatsion kontekstlar orqali amalga oshadi. Insonlar, koʻpincha, mavjud soʻzlarni yangi kontekstlarga moslashtiradilar, chunki bu tilni ishlatishning eng kam energiya talab qiladigan usuli hisoblanadi. Bu jarayon, ayniqsa, yuqori tezlikda yangiliklarni tarqatadigan, ijtimoiy va texnologik oʻzgarishlar mavjud boʻlgan tillarda sezilarli boʻladi. Shu bilan birga, soʻzlar va maʼnolar oʻrtasidagi evolyutsiya koʻplab psixolingvistik omillarga bogʻliqdir, masalan, soʻzning tez-tez ishlatilishi va unga beriladigan kontekstual maʼnolar. Soʻzlarning kengaygan yoki toraygan maʼnolari tilni tezroq va samaraliroq ishlatish imkonini beradi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, soʻzlar oʻzgargan maʼnolarga moslashish uchun asta-sekin, tahlil qilish va takrorlash jarayonlari orqali rivojlanadi. Bu jarayonlarni tushunish tilning umumiy rivojlanishini va tilshunoslikdagi oʻzgarishlarni koʻrsatadi.

Ingliz va Oʻzbek tillarida graduonimiya hodisasining taʼsiri juda sezilarli. Ingliz tilida, global miqyosda keng tarqalgan va tez oʻzgaruvchi kommunikatsiya ehtiyojlari sababli, semantik va leksik oʻzgarishlar koʻpincha tez sodir boʻladi. Bu esa tilning doimo yangilanib turishini taʼminlaydi. Biroq, Oʻzbek tilida, tilning evolyutsiyasi va graduonimiya jarayonlari yanada sekin va mahalliy ehtiyojlarga mos ravishda yuzaga keladi. Biroq, globalizatsiya va texnologik taraqqiyot Oʻzbek tilidagi graduonimiya hodisasining kuchayishiga olib kelmoqda. Oʻzbek tilida inglizcha va ruscha soʻzlar va iboralar tez-tez ishlatiladi, bu esa oʻzbek tilining leksik va semantik tuzilishini yangi shakllarga olib keladi. Bu jarayon, ingliz tiliga nisbatan sekinroq boʻlsa-da, psixolingvistik nuqtai nazardan soʻzlarning yangi kontekstlarga moslashish jarayoni sifatida koʻriladi. Ingliz va Oʻzbek tillarining leksik va semantik sathlarida graduonimiya hodisasi psixolingvistik nuqtai nazardan tilning oʻzgaruvchan va moslashuvchan tabiatini namoyon etadi. Til evolyutsiyasi, kognitiv jarayonlar, ijtimoiy va madaniy oʻzgarishlar bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, soʻzlarning oʻzgarishiga, yangi maʼnolarning yuzaga kelishiga va eski maʼnolarning yoʻqolishiga olib keladi. Ingliz tili global kontekstdagi tez oʻzgarishlarga javoban yangi soʻzlar va maʼnolarni oʻzlashtirgan boʻlsa, Oʻzbek tili mahalliy oʻzgarishlar va xalqaro taʼsirlar orqali sekin rivojlanmoqda. Psixolingvistik yondashuv, graduonimiya hodisasining kognitiv, ijtimoiy va madaniy omillar bilan qanday bogʻlanganini tushunishga yordam beradi va bu jarayonlarning tilning oʻzgarishidagi oʻrni haqida yangi maʼlumotlar beradi.

Xulosa. Ingliz va oʻzbek tillarining leksik va semantik sathlarida graduonimiya hodisasi psixolingvistik nuqtai nazardan tilning oʻzgaruvchan va moslashuvchan tabiatini namoyon etadi. Til evolyutsiyasi, kognitiv jarayonlar, ijtimoiy va madaniy oʻzgarishlar bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, soʻzlarning oʻzgarishi, yangi maʼnolarning yuzaga kelishi va eski maʼnolarning yoʻqolishi kabi jarayonlarni oʻz ichiga oladi. Ingliz tili global kontekstdagi tez oʻzgarishlarga javoban yangi soʻzlar va maʼnolarni oʻzlashtirgan boʻlsa,

o'zbek tili mahalliy o'zgarishlar va xalqaro ta'sirlar orqali sekin rivojlanmoqda. Psixolingvistik yondashuv, graduonimiya hodisasining kognitiv, ijtimoiy va madaniy omillar bilan qanday bog'langanini tushunishga yordam beradi va bu jarayonlarning tilning o'zgarishidagi o'rni haqida yangi ma'lumotlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Djumabayeva, J. (2022). *Graduonimiyaning o'zbek tilshunosligidagi tadqiqi*. Scienceweb. Ushbu maqolada graduonimiya hodisasi o'zbek va ingliz tillari materiallari qiyosida tadqiq etilgan.
2. Otaboyeva, M. R. (2021). *Nutq va muloqot fe'llarida darajalanish*. Talqin va tadqiqotlar. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi nutq fe'llarida darajalanish muammolari tahlil qilingan.
3. Shodmonov, K. (2018). *Lexical Borrowing and Semantic Adaptation in Uzbek: A Psycholinguistic Perspective*. Tashkent: UzLiDeP.
4. Traugott, E. C., & Dasher, R. B. (2002). *Regularity in Semantic Change*. Oxford University Press.
5. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
6. Matkarimova, N. M. (2021). Xitoy va o'zbek tillarining leksikasini qiyosiy tahlil qilishda miqdor so'zlarning o'rni. Biruni Journal. Ushbu maqolada xitoy, ingliz va o'zbek tillaridagi miqdor so'zlarining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan